

УДК 343.982.34:343.982.325

І. Ю. Кожакарь, заступник завідувача відділу
Чернівецького науково-дослідного експертно-
криміналістичного центру МВС України

ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ ДАКТИЛОСКОПІЮВАННЯ НЕВПІЗНАНОГО ТРУПА

Розглянуто шлях розвитку дактилоскопіювання трупів у світлі загальної історії світового розвитку дактилоскопії. Здійснено спробу аналізу наукових і документальних джерел у цій сфері.

Ключові слова: дактилоскопіювання, папілярний узор, папілярні лінії, ідентифікація, установлення особи невідомого трупа.

Рассмотрен путь развития дактилоскопирования трупов в свете общей истории мирового развития дактилоскопии. Сделана попытка анализа научных и документальных источников в этой сфере.

The way of development of corpses' fingerprinting in the light of the general history of fingerprinting is considered. An attempt to analyze scientific and documentary sources in this area was made.

Упродовж останніх років питання ідентифікації людини дедалі частіше стає об'єктом наукових досліджень у галузі криміналістики та судової медицини. Цьому насамперед сприяє зростання соціального напруження, зумовлене частими локальними війнами, масштабними катастрофами, злочинною діяльністю, активізацією терористичного руху у світі, збільшення кількості деструктивних політичних організацій, які закликають до збройних конфліктів, тощо.

Незважаючи на те, що соціальне замовлення на зручний спосіб ідентифікації людини сформувалося ще наприкінці XVIII ст., проте і досі для багатьох країн воно залишається невиконаним повною мірою. Тому сьогодні зусилля багатьох науковців спрямовані на пошук універсальних засобів ідентифікації жертв катастроф, терористичних актів, збройних сутичок, злочинних посягань.

Серед чималої кількості методів ідентифікації живих людей і трупів, розроблених науковцями і практиками, найдієвішими є такі:

- ідентифікація за ознаками зовнішності людини та супутніх предметів (габітологія) [7, с. 101];
- ідентифікація за допомогою генотипоскопічних досліджень (установлення спорідненості клітин організму на рівні дослідження структури дезоксирибонуклеїнової кислоти — ДНК (молекулярно-генетична експертиза)) [3, с. 198];
- ідентифікація за будовою зубного апарату людини (у СРСР — судова стома-

тологія, у США — одонтологія);

- ідентифікація з використанням можливостей дактилоскопії (дослідження шкірного покриву людини за його папілярними лініями та їх відображенням).

Є також відомості про проведення у США в межах програми боротьби з тероризмом експериментальних розробок з уведення в людське тіло та в зубні пломби спеціальних електронних ідентифікаторів.

Проте найдешевшим і найефективішим методом ідентифікації на сьогодні є дактилоскопіювання. Дактилоскопію використовують у світі як основну форму ідентифікації живих осіб (установлення осіб, причетних до правопорушень, осіб, які приховують свої дані, тощо), а також осіб невідомих трупів.

Для України цей метод ідентифікації має важливе значення з огляду на тенденцію до збільшення впродовж останніх років кількості виявлених невідомих трупів (як один із наслідків зникнення людей безвісти), значна частина яких так і залишається невідомими.

Головними способами встановлення невідомих трупів в Україні сьогодні є такі:

- впізнання:

- за ознаками зовнішності (у цілому та за особливими прикметами);

- за супутніми речами та предметами (одяг, медальйони, прикраси тощо);

- дактилоскопія:

- дактилоскопіювання трупів і подальша перевірка за дактилокартотеками різних рівнів з метою винайдення можливих збігів;

- дактилоскопіювання трупів і вилучення слідів рук з місця проживання чи місця роботи особи, яка зникла безвісти, та їх порівняння між собою.

У процесі стрімкого розвитку науки і техніки логічним є питання вдосконалення існуючих методів ідентифікації трупів і пошуку та розробки нових методів. Проте питання вдосконалення методів ідентифікації невідомих трупів засобами дактилоскопії неможливо вирішити без урахування багаторічного досвіду такої ідентифікації, заснованого на розвитку дактилоскопії у світі.

Проблемою історії розвитку дактилоскопії переймалися вчені України, Радянського Союзу, країн СНД і зарубіжжя: Н. Г. Бдікіна, С. С. Бистрова, А. З. Білецький, Д. А. Валетов, Г. С. Воропаєв, А. В. Втюрін, С. В. Дерій, С. П. Дідковська, Ю. П. Дубягін, О. П. Дубягіна, А. І. Законов, В. М. Караваєва, М. В. Кісін, В. О. Комаха, А. І. Коновалова, В. І. Лебедев, Г. І. Поврезнюк, С. П. Прібилова, А. М. Ратнівський, К. Ройтер (К. Reuter, Німеччина), В. Сава, А. А. Сальков, С. С. Саміщенко, Л. В. Станіславський, Ю. Торвальд, Ш. Н. Хазієв, Ч. Чепел (С. Chapel, США), А. Черіл (F. Cherill, Великобританія), М. Н. Шухнін та інші. Але вчені не акцентували увагу на історичному розвитку дактилоскопічної ідентифікації трупів. У своїх працях вони лише частково висвітлювали окремі питання та випадки дактилоскопіювання трупів у світлі розвитку дактилоскопії в цілому.

Так, Ю. Торвальд і В. І. Лебедев у своїх працях розглянули поодинокі випадки встановлення невідомих трупів.

В. О. Комаха в межах дослідження розвитку експертизи в Україні наводить документи, що закріплюють процедуру дактилоскопіювання трупів.

С. С. Саміщенко та Ш. Н. Хазієв відстежили розвиток дактилоскопії в СРСР та РФ, навівши при цьому важливі факти ідентифікації за допомогою дактилоскопії та

проаналізувавши основні праці в цій галузі, зокрема ті, що стосуються дактилоскопіювання трупів.

Генезис методів дактилоскопіювання трупів, що зазнали посмертних змін та дії руйнівних чинників, висвітлено в працях М. В. Кісіна.

Метою цієї статті є узагальнення історичних фактів встановлення невідомих трупів за допомогою дактилоскопії та аналіз розвитку вчень і розробок у галузі дактилоскопічної ідентифікації трупів, спроба систематизації наявного досвіду в цій галузі з метою закладення підґрунтя для нових практичних розробок.

Папілярні узорі людей, якими вкрита шкіра рук і підошвенної частини ніг людини, завжди цікавили людство. Історичні пам'ятки про застосування дактилоскопії дають змогу лише здогадуватися, які функції було покладено на неї в ранні періоди історії людства, але красномовним свідченням такої цікавості є печери Південної та Латинської Америки, Західної Європи, стіни яких мають малюнки рук з папілярними узорами.

Згадка про них є і в найдавнішій писемній пам'ятці людства — у Біблії: «він руку печатає кожній людині, щоб пізнали всі люди про діло його» (Старий Заповіт, Книга Іова, гл. 37, п. 7) [8, с. 534].

Загалом на шляху розвитку дактилоскопії у світі можна виокремити три основних періоди.

Перший — коли папілярні узорі цікавили людство та використовувалися ним як складова культурної творчості, магічні знаки, засоби передбачення долі (малюнки на стінах печер Південної та Латинської Америки, плити із зображенням узорів рук, знайдені в кургані на острові Гавр-Ініс у Франції), чи хіромантия [9, с. 3].

Другий період передбачає дослідження дактилоскопії в межах вивчення анатомічних особливостей людського організму, започатковане в Європі італійським професором Болонського університету Марчело Мальпігі (1628—1694 рр.), який зазначав, що, розглядаючи крайню частину пальця, спостерігає ті численні зморшки, які начебто йдуть колоподібно чи завиваючись. Досліджуючи папілярні лінії зі збільшенням, він зауважив, що добре проглядаються відкриті отвори для поту, які розташовані посередині хребтів звивистих зморшок [12].

Подібні дослідження згадуються і у творах інших учених-анатомів: Х. Я. Гінце «Анатомічні дослідження папілярних ліній шкіри, що слугують для відчуття» (1747 р.) і Ж. Е. Пуркіньє (1787—1869 рр.) «До питання про дослідження фізіології шкірного покриву людини» (1823 р.).

Саме Ж. Е. Пуркіньє став першим науковцем, який докладно описав і класифікував пальцеві папілярні узорі, поділивши їх на дев'ять типів, і висунув гіпотезу про зв'язок узорів з чутливістю шкіри.

Третій період розпочався, коли дактилоскопія почала цікавити людство як метод ідентифікації.

Писемність стародавніх держав (таких як Китай, Вавилон, Ассирія) здавна передбачала такий спосіб посвідчення документів, як узор руки. При цьому найдавніший з документів посвідчено приблизно у 2000 році до нашої ери [1, с. 3].

Цікавою історичною пам'яткою, яку засвідчено відтиском руки, є фірмане — охоронна грамота пророка Мухаммеда, яку він надав християнському монастирю Святої Катерини на Синаї у 620 р. н. е. [12].

Китайці в VII ст. залишали відтиски руки на паперах про розірвання шлюбу, а

Японці використовували його як особисту печатку (Китай, Японія та Індія продовжували засвідчувати в такий спосіб торгові документи аж до XIX ст. включно). Деякі документи країн Європи також засвідчені відтисками папілярних узорів рук (насамперед документи таємних орденів і товариств, в окремих з яких використовували замість фарби власну кров).

Однак про ідентифікаційну значущість таких відтисків говорити тоді ще було зарано, їх застосування мало більше ритуальний ніж практичний характер.

Питанням використання узорів рук з метою встановлення особи першими зацікавилися китайці, що вже у 1880 році мали певну колекцію відбитків великих пальців найнебезпечніших злочинців [5, с. 3—4].

Офіційно дактилоскопію було введено в судову та розшукову практику світу в 1895 році завдяки англійському антропологу та лікарю Ф. Гальтону (1822—1911 рр.), який під враженням праць В. Хершеля (Гершеля) (1831—1907 рр.), поліцейського чиновника англійської колоніальної адміністрації в Індії, та Г. Фолдса (Фулдса) (1843—1930 рр.), британського лікаря в Дзукій (Японія), презентував новий метод ідентифікації в Європі.

У Південній Америці перший досвід застосування дактилоскопії під час оглядів місць події використав службовець поліцейського управління Х. Вуцетич (1858—1925 рр.), який ще в 1892 році, ознайомившись з працею Ф. Гальтона, зацікавився відбитками пальців і тривалий час займався проблемою папілярних узорів.

Першого успіху Х. Вуцетич досягнув, використавши свій метод з установлення невідомого трупа самогубця. Провівши дактилоскопіювання пальців трупа, він через п'ять хвилин установив, що ця особа мала судимість і її дактилоскопіювали кілька місяців тому у в'язниці С'єра-Чика.

Згодом за допомогою своєї картотеки Х. Вуцетич за один день ідентифікував 23 злочинці, які раніше були засудженими. На основі накопиченого досвіду Х. Вуцетич видав книгу «Загальний вступ до антропометрії та дактилоскопії», в якій доводив переваги дактилоскопії. Багато хто саме йому приписує і введення назви нового методу ідентифікації — «дактилоскопія», що в перекладі з грецької означає «daktulos» — «палець» і «skopeo» — «дивлюся» [10, с. 28].

Однак існує думка, що термін «дактилоскопія» вперше в 1893 році запропонувала аргентинський лікар-публіцист Ф. Літцина, яка не проводила розробки в цій галузі, а лише запропонувала поміняти невдалу назву «ікнофалангометрія» на «дактилоскопія» [10, с. 210].

Відтоді почалося застосування дактилоскопії в усьому світі: 1896 рік — Аргентина, 1897 рік — Британська Індія, 1902 рік — Угорщина і Австрія, 1903 рік — Німеччина, Бразилія і Чилі, 1906 рік — Росія і Болівія, 1908 рік — Перу, Парагвай, Уругвай. Найдовше чинила опір дактилоскопії Франція [12]. І коли навесні 1914 року в Монако зібрався Міжнародний поліцейський конгрес, який мав вирішити, якому методу ідентифікації злочинців надати перевагу, неவிпадковою виявилася перемога дактилоскопії, яку на той час визнала і Франція.

У Російській імперії офіційного закріплення дактилоскопія набула разом зі створенням 14 січня 1908 року Центрального дактилоскопічного бюро в м. Санкт-Петербурзі (хоча ще в 1904 році в м. Києві завідуючим розшуковою частиною Київської міської поліції було організовано дактилоскопічний відділ).

Одним із перших документально оформлених випадків установлення особи не-

впізнаного трупа з використанням можливостей дактилоскопії став випадок, описаний В. І. Лебедевим у посібнику для реєстраційних бюро розшукових відділень під назвою «Дактилоскопия (пальцепечатание). Регистрация и установление личности преступников при помощи оттисков кожных линий пальцев рук» (1909 р.).

22 березня 1909 року на околиці Риму було виявлено труп невідомого чоловіка з ознаками насильницької смерті. Працівники поліцейської префектури для встановлення особи загиблого склали реєстраційну картку, яка містила фотографії, дані антропометричних вимірів і відбитки пальців рук. Копії картки було надіслано разом з розшуковим циркуляром до розшукових поліцій і реєстраційних бюро великих міст Європи. Після надходження розшукового циркуляра з копією реєстраційної картки до Варшавського розшукового відділення було вираховано дактилоскопічну формулу невідомого трупа, за якою в подальшому знайдено реєстраційну картку з фотографією грабіжника Тарановича, зареєстрованого в розшуковому відділенні 3 жовтня 1908 року за співучасть у грабежі. Правильність збігу підтвердили під час досудового слідства [4, 5].

Документально оформляти дактилоскопіювання трупів почали після започаткування циркуляру Міністерства Юстиції Російської імперії від 9 вересня 1915 року за № 37317 «Правила про порядок присоединения к делам, сбережения и пересылку вещественных доказательств, которые направляются судебным следователям для исследования в Кабинет научно-судебной экспертизы», який було надіслано до всіх прокурорів судових палат і окружних суддів Російської імперії. Третій параграф цього документа містив рекомендації щодо порядку проведення дактилоскопіювання трупів, які зазнали трупного задубіння.

З приходом радянської влади Народний комісаріат юстиції УРСР, Народний комісаріат охорони здоров'я УРСР та Народний комісаріат внутрішніх справ 20 травня 1924 року затвердили інструкцію «Про розмежування діяльності кабінетів науково-судової експертизи, судово-хімічних лабораторій при губернських відділах здоров'я та реєстраційних бюро при органах карного розшуку», якою реєстраційним бюро при органах карного розшуку було поставлено завдання встановлення осіб невідомих трупів з використанням можливостей дактилоскопії, антропометрії та судової фотографії [2, с. 181—187].

Наприкінці 1920-х років почали з'являтися й наукові статті стосовно дактилоскопічного методу ідентифікації, у яких висвітлювали і деякі аспекти дактилоскопіювання трупів. Зокрема, А. А. Сальков значну частину наукової статті на сторінках журналу «Судебно-медицинская экспертиза» присвятив питанню дактилоскопіювання трупів. А. І. Законов у своїй статті зупинився на проблемі попередньої підготовки до дактилоскопіювання пальців трупів, що мають зморшки (1928 р.), а С. М. Потапов висвітлив реєстраційний метод установлення невідомих трупів (1926 р.) [6, с. 235—242].

У 50-х роках минулого століття тема дактилоскопіювання трупів знову набула актуальності. Її досліджували в наукових працях Н. Г. Бдікіна (1955 р.), С. П. Дідковська (1957 р.), М. В. Кісін (1959 р.). Цю тему обговорювали і на Всесоюзній конференції наукового товариства судових медиків і криміналістів.

Найповніше технічний та методологічний аспекти дактилоскопіювання трупів розкрив М. В. Кісін, опублікувавши низку статей, присвячених питанням дактилоскопіювання муміфікованих і мацерованих кистей рук трупів (1960 р.), пальців

рук за відсутності епідермісу на них (1960 р.), ушкодженого чи зруйнованого епідермісу пальців (1961 р.) і трупів, які піддавалися дії високих температур (1964 р.). Отримані результати та накопичений досвід вчений у 1964 році описав у дисертаційній роботі про дактилоскопіювання трупів.

Активно розвивали тему ідентифікації трупів за допомогою можливостей дактилоскопії і зарубіжні науковці. Заслужують на увагу праці таких учених, як Ч. Чепел, Ф. Черіл, К. Ройтер.

Загалом питання дактилоскопіювання трупів надійно увійшли окремими розділами до зарубіжних посібників з дактилоскопії ще в 1920-х роках.

У 60—70-х роках минулого століття тему дактилоскопіювання трупів продовжили науковці А. З. Білецький і А. М. Ратневський, які досліджували проблему дактилоскопіювання трупів, що розклалися внаслідок дії трупного гниття. Мало того, А. М. Ратневському належить винахід розчину, який отримав його назву та набув широкого застосування під час дактилоскопіювання трупів, кінцівки яких зазнали значного впливу посмертних змін.

Л. В. Станіславського цікавили питання виявлення папілярних узорів на пальцях мацерованих трупів із застосуванням методу оптичного контрастування (1965 р.).

Кілька наукових розробок з дактилоскопіювання рук трупів, які зазнали муміфікації, належать С. С. Бистрову (1977 р.), В. М. Караваєву (1977 р.), С. В. Дерію (1980 р.), С. П. Прібілову (1980 р.).

Дактилоскопіювання трупів на місці події працівниками міліції, а в морзі — спеціалістами судово-медичної служби нормативно було закріплено наказом МВС СРСР від 14.01.1986 р. № 10.

З розпадом СРСР у Російській Федерації дослідження з дактилоскопіювання трупів продовжили науковці Д. А. Валетов, Г. С. Воропаєв, А. В. Втюрін, Ю. П. Дубягін, О. П. Дубягіна, А. І. Коновалова, Г. І. Поврезнюк, М. Н. Шухнін, які у своїх дисертаційних дослідженнях і наукових статтях зосередилися на організаційних і тактичних питаннях застосування методів ідентифікації трупів, а також на супутніх проблемах, що можуть виникнути під час їх реалізації. І. В. Бруснецова запропонувала нові можливості ідентифікації невідомих трупів з використанням автоматизованих дактилоскопічних ідентифікаційних систем.

В Україні на сьогодні наявні поодинокі розрізнені методичні рекомендації, переважна більшість з яких залишилася ще з часів Радянського Союзу. Наказом МВС України від 11.09.2001 р. № 785 затверджено Інструкцію про порядок функціонування дактилоскопічного обліку експертної служби МВС України, визначено порядок оформлення дактилокарт невідомих трупів і покладено функцію дактилоскопіювання трупів на підрозділи карного розшуку із залученням, за потреби, фахівців Експертної служби МВС України та бюро судово-медичної експертизи [13]. Проте в цілому незадовільне нормативне визначення питань дактилоскопіювання трупів у країні, а саме відсутність порядку дій на рівні алгоритму, який би забезпечив обов'язковість і чітку послідовність проведення такої процедури, призводить до того, що більшість невідомих трупів так і залишаються невідомими.

Наукових розробок з питань удосконалення використання дактилоскопії для встановлення невідомих трупів нині не проводять, а у звітності правоохоронних органів «гнилісні зміни» стають найпоширенішою причиною відсутності дактилокарт невідомих трупів [14]. А отже, доволі актуальною сьогодні є систематизація

наявного досвіду в цій галузі та підкріплення його методично доцільною та нормативно закріпленою процедурою використання дактилоскопії для встановлення невідомих трупів.

Узагальнюючи викладене вище, можна резюмувати, що в межах цієї статті:

- проаналізовано наукові та документальні джерела з досліджуваної проблеми;
- узагальнено історичні факти встановлення невідомих трупів за допомогою дактилоскопії;
- розглянуто шлях поетапного розвитку дактилоскопії у світі з виокремленням напрямку встановлення невідомих трупів за допомогою засобів дактилоскопії;
- звернуто увагу на генезис практичних рекомендацій у цій галузі з дослідженням передових розробок вчених різних країн;
- закладено підґрунтя для подальших практичних розробок.

Список використаної літератури

1. *Криміналістичне дослідження слідів рук* / [Дубовий О. П., Лукашенко В. Я., Рибалко Я. В. та ін.] ; за ред. Я. Ю. Кондратьєва. — К. : АТІКА, 2000. — 150 с.
2. *Комаха В. О.* Становлення і розвиток судової експертизи та судово-експертних установ на півдні України / В. О. Комаха. — Одеса : Юрид. л-ра, 2002. — 510 с.
3. *Експертизи у судовій практиці* / [за заг. ред. В. Г. Гончаренка]. — К. : Юрінком Інтер, 2005. — 386 с.
4. *Чисніков В. М.* Перші дактилоскопічні дослідження (експертизи) в Російській імперії (1907—1910 рр.) / В. М. Чисніков // Криміналістичний вісник. — 2007. — № 2 (8). — С. 182—190.
5. *Трегубов С. Н.* Основы уголовной тактики / С. Н. Трегубов. — М., 2002. — 281 с.
6. *Самищенко С. С., Хазиев Ш. Н.* // Уголовный процесс и криминалистика на рубеже веков : сбор. науч. тр. — М. : Академия управления МВД РФ, 2000. — С. 235—242.
7. *Салтевський М. В.* Криміналістика (у сучасному викладі) : підруч. / М. В. Салтевський. — К. : Кондор, 2005. — 588 с.
8. *Біблія* або Книги святого письма Старого та Нового заповіту. — К. : Республіканська рада ЕХБ України, 1990. — 1256 с.
9. *Sava V.* Dactiloscopia on serviciul Justiuei / V. Sava. — Bbucuresti : Imprimeria penitenciarului corectional «Vacaresti», 1930. — 13 с.
10. *Торвальд Ю.* Сто лет криминалистики / Ю. Торвальд. — М. : Прогресс, 1974. — 440 с.
11. *Поврезнюк Г. И.* Криминалистические методы и средства установления личности в процессе расследования преступлений / Г. И. Поврезнюк. — М. : Юрлитинформ, 2005. — 366 с.
12. *Дактилоскопия* [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/wiki/Дактилоскопия>.
13. *Наказ МВС України від 11.09.2001 р. № 785 «Про затвердження Інструкції про порядок функціонування дактилоскопічного обліку експертної служби МВС України».*
14. *Інструкція Департаменту карного розшуку МВС України від 03.02.2010 р. № 7/10-638 «Про незадовільну організацію розшукової роботи».* — К., 2010. — 2 с.